

DOI: <https://doi.org/10.15407/mzu2025.34.246>

УДК 94(498+437.6+437.1/2) (=161.2)''19'':37:323.15

Володимир Алмашій

канд. іст. наук

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

88000, Україна, Ужгород, пл. Народна, 3

E-mail: almashiyv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9751-6115>

ІНСТИТУАЛІЗАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРОЦЕСІВ УКРАЇНЦІВ РУМУНІЇ, ЧЕХОСЛОВАЧЧИНИ, СЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглядаються питання української освіти в Румунії, Чехословаччині, Словацькій Республіці після Другої світової війни, коли відбулося піднесення культурно-освітньої діяльності українців, відкривалися школи й ліцеї з рідною мовою навчання. Акцентується увага на тому, що випускникам українських семирічних шкіл у Румунії після 1948 р. рекомендувалося продовжувати навчання лише в українських навчальних закладах. Надавалася можливість отримання освіти українською мовою в системі початкова — середня школа — ліцей — вищий навчальний заклад. Побоювання українців на початку 1950-х рр., що їх готують до депортації в Радянський Союз, спонукало частину з них відмовитися від власної ідентичності. За режиму Н. Чаушеску, у 1970-х—1980-х рр. посилювалася денаціоналізація українців Румунії, зачинялися українські навчальні заклади, продовжувалися процеси, що вели до асиміляції українського населення. Після 1989 р. спостерігався відносно низький загальноосвітній рівень української мови в порівнянні з іншими мовинами Румунії.

Відзначається, що після 1945 р. українська освіта у Східній Словаччині пройшла складним, внутрішньо-суперечливим шляхом — від бурхливого піднесення в перші повоєнні 1945—1948 рр., до різкого занепаду після 1960-го р., що було спричинено спадщиною минулого та загальним становищем української національної мови. Повоєнний розвиток шкільництва та культури позначився русифікацією суспільного життя українців, викладанням у середніх школах Східнословачького краю після 1945 р. російською мовою. Після лютневого перевороту у 1948 р. в Чехословаччині національні питання вирішувалися за радянським взірцем, російські школи перетворені на українські з червня 1952 р., у них було директивно запроваджено українську літературну мову. Нагромадження невиріше-

них лінгвістичних, соціологічних і політичних проблем вело до словакізації навчального процесу українців. Наголошується, що з початком 1960-х рр. розпочався масовий перехід українських шкіл на словацьку мову навчання, відбувалося згортання українізації, посилилася словакізація українського люду, що тривало до 1990 р., коли в результаті поділу україномовного населення Словаччини на русинів і українців українська освіта зазнала найбільших втрат. Робиться висновок про те, що створення після Другої світової війни культурних, професійних та освітніх центрів заклало підвалини пізнішої інституціоналізації науково-освітньої діяльності українців у Східній Словаччині.

Ключові слова: *українські меншини Румунії, Чехословаччини, Словацької Республіки, русифікація, українізація, українські школи, культурно-освітня діяльність.*

Volodymyr Almashiy

PhD in History

Uzhhorod National University

3, Narodna Square, Uzhhorod, 88000, Ukraine

E-mail: almashiyv@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9751-6115>

INSTITUTIONALIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESSES OF UKRAINIANS IN ROMANIA, CZECHOSLOVAKIA, AND THE SLOVAK REPUBLIC IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

This article examines the issues of Ukrainian education in Romania, Czechoslovakia, and the Slovak Republic after the Second World War, when there was a rise in the cultural and educational activity of Ukrainians, with the establishment of schools and lyceums with native-language instruction. Attention is drawn to the fact that graduates of Ukrainian seven-year schools in Romania after 1948 were recommended to continue their studies only in Ukrainian educational institutions. Opportunities were provided to receive education in the Ukrainian language within the system: primary school — secondary school — lyceum — higher education institution. Fears among Ukrainians in the early 1950s that they were being prepared for deportation to the Soviet Union prompted some of them to renounce their own identity. Under the regime of N. Ceaușescu in the 1970s–1980s, denationalization of Ukrainians in Romania intensified: Ukrainian educational institutions were closed,

and assimilation processes continued among the Ukrainian population. After 1989, the overall educational level of the Ukrainian minority was relatively low compared to other minorities in Romania.

It is noted that after 1945, Ukrainian education in Eastern Slovakia went through a complex and internally contradictory path — from a rapid upsurge in the immediate postwar years of 1945–1948, to a sharp decline after 1960, caused by the legacy of the past and the general situation of the Ukrainian national minority. The postwar development of schooling and culture was marked by the Russification of Ukrainians' social life; teaching in secondary schools of the Eastern Slovak region after 1945 was conducted in Russian. After the February coup of 1948 in Czechoslovakia, national issues were resolved according to the Soviet model and Russian schools were transformed into Ukrainian ones as of June 1952, where the Ukrainian literary language was introduced by directive. The accumulation of unresolved linguistic, sociological, and political problems led to the Slovakization of Ukrainians' educational process. It is emphasized that from the early 1960s a mass transition of Ukrainian schools to Slovak as the language of instruction began; Ukrainization was curtailed, and Slovakization of the Ukrainian population intensified, continuing until 1990, when, as a result of the division of the Ukrainian-speaking population of Slovakia into Rusyns and Ukrainians, Ukrainian education suffered its greatest losses. Based on the analysis, the conclusion is drawn that the creation of cultural, professional, and educational centers after the Second World War laid the foundations for the later institutionalization of the scientific and educational activities of Ukrainians in Eastern Slovakia.

Keywords: *Ukrainian minorities in Romania, Czechoslovakia, Slovak Republic, Russification, Ukrainization, Ukrainian schools, cultural and educational activity.*

Метою статті є комплексне дослідження та висвітлення ключових етапів національно-освітнього процесу українських меншин Румунії, Чехословаччини, Словацької Республіки впродовж другої половини 1940-х — 1990-х рр. Основні завдання полягають у дослідженні важливих проблем і специфіки національного шкільництва впродовж другої половини 1940-х — 1990-х рр. в означених державах і заходів, спрямованих на його збереження та розвиток. Об'єктом дослідження виступає національна освіта українців Румунії, Чехословаччини, незалежної Словаччини. Предметом дослідження є механізми та системи заходів державних органів у галузі освіти народно-демократичних, соціалістичних, постсоціалістичних Румунії, Чехословаччини, Словацької Республіки, Союзу русинів-українців Словаччини, спрямованих на збереження, покращення становища та роз-

витку національної системи освіти впродовж другої половини ХХ століття. Актуальність дослідження визначається важливістю з'ясування ролі національних меншин у історії повоєнного розвитку країн Центрально-Східної Європи та висвітлення місцевих особливостей протидії урядів та суспільств держав регіону поширенню російського світу, російської мови, взагалі російськості серед українського населення після закінчення Другої світової війни.

Вагоме місце в дослідженні культурно-освітньої і наукової діяльності української еміграції у Чехо-Словаччині¹, етнічних українців Пряшівщини² належить відомому українському вченому С.В. Віднянському. У 2009 р. М.А. Васильченко було захищено дисертаційне дослідження громадсько-політичної та культурно-освітньої діяльності українців Східної Словаччини у 1945–1992 рр.³ та їхнього шкільництва після 1945 р.⁴ Грунтовними є праці А.Ю. Ключковича, присвячені суспільно-політичному розвитку в Словацькій Республіці після 1989 р.^{5,6} Окремою ланкою у висвітленні вказаного питання постає праця І. Ваната у співавторстві з М. Ричалкою та А. Чумою «До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині»⁷, дослідження авторського колективу Ю. Бачі, І. Ваната, Ф. Ковача, А. Чуми, М. Штеця «До сучасних проблем нашого культурно-національного життя»⁸, студія З. Ганудель «Мова русинів-українців Східної Словаччини у загальноукраїнському контексті»⁹, М. Гайдоша «До проблем національного шкільництва русинів»¹⁰, колективна праця М. Гайдоша, С. Конечного, М. Мушинки «Русини/українці в дзеркалі півсторіччя», окремий розділ якої присвячено національному шкільництву українців Словаччини¹¹. У своїй докторській дисертації, присвяченій національним меншинам в українсько-румунських відносинах після 1990 р., Т.Г. Рендюк певну увагу приділив українській освіті в Румунії¹². Питання української діаспори, зокрема в Румунії, розглядали у своїх дослідженнях В.Б. Євтух, В.П. Трощинський¹³.

У міжвоєнний період українське населення Румунії (переважно селяни) зазнавало національного й соціального гніту. Українську мову було заборонено, а українців оголошено рутенізованими румунами, які забули рідну мову. Після Другої світової війни становище українців покращилося. Відбулося піднесення їхньої культурної діяльності. У населених пунктах, де компактно проживали національні меншини, відкривалися школи, ліцеї з рідною мовою навчання, здійснювалася підготовка кадрів для роботи в цих навчальних закладах (були відкриті дві педагогічні школи, які готували вчителів для українських установ)¹⁴.

У 1948 р. Великими Народними Зборами Румунії ухвалено новий закон про реформування народної освіти і введено обов'язкове початкове

та неповне середнє навчання (7 класів) рідною мовою. Нова система освіти нагадувала радянську модель. Майже в усіх населених пунктах, де проживали українці, були засновані українські школи. З 1948 р. по 1960 р. в українських селах діяло 116 шкіл різної комплектації, а 4 українські ліцеї у Тулчі, Сучаві, Сіреті, Сігеті, Мармацієй готували вчителів для шкіл з українською мовою навчання. У 1952 р. на філологічному факультеті Бухарестського університету відкрито українське відділення¹⁵. Видавалися українські підручники, інша україномовна література. Працювали клуби, бібліотеки, діяли хоріві, драматичні та інші самодіяльні художні колективи¹⁶. Випускникам українських семирічних шкіл рекомендувалося продовжувати навчання лише в українських середніх навчальних закладах або в українських ліцеях. Найкращі з них мали змогу вступати на пільгових умовах до українського відділення Бухарестського університету. Така політика відіграла позитивну роль у забезпеченні отримання освіти українською мовою в системі початкова — середня школа — ліцей — вищий навчальний заклад.

Одночасно відбувалось піднесення літературної діяльності за участі молоді української інтелігенції. Відродження національної ідентичності українців на першому етапі в Румунії підсилювала українська інтелігенція старшого покоління. Завдяки їхньому фаховому висококваліфікованому потенціалу та досконалому знанню української мови (зокрема й біженців 1940–1944 рр. з території Північної Буковини) у новостворених українських навчальних закладах вперше в Румунії вдалося достатньо швидко організувати викладання української мови та літератури, інших предметів рідною мовою. Місцеві українці називали себе «руськими» й розмовляли «руською мовою» (не мало нічого спільного з «росіянами» та «російською мовою»), отримували підтримку лояльних до Радянського Союзу представників органів влади як носії інтересів СРСР¹⁷. В перші роки впровадження української освіти в Румунії, з початком навчального року, більшість учнів безкоштовно отримувала підручники та книги рідною мовою, що сприяло формуванню позитивного іміджу України як історичної батьківщини всіх українців. До України виїжджали для підвищення кваліфікації та стажування вчителі ліцеїв, середніх і початкових шкіл. Україна у 1948 р. частково взяла на себе облаштування, обладнання приміщень, проведення ремонту педагогічного ліцею у Сігеті Мармацієй. На початку 1950-х рр. у представників румунської влади виникли побоювання через можливі «сепаратистські настрої» серед українського населення, а в українців — що їх готують до масової депортації у Радянський Союз. Це стало підставою для частини українства Румунії відмовитися від власної національності, проте, легше інтегруватися в румунське суспільство. Наслідком цих процесів денаціоналізації, деідентифікації була

наявність десятків тисяч прізвищ (у сучасній Румунії), характерних для української антропоніміки, носії яких не володіли рідною материнською мовою, заперечуючи будь-які зв'язки з українським етносом¹⁸.

Наприкінці 1950-х — початку 1960-х рр. під натиском нової національної політики румунської влади почав згортатися процес національного відродження українців Румунії. Під гаслом «гомогенізації нації» проглядалась тенденція до поступової асиміляції українського населення. Наприкінці 1960-х рр. українські ліцеї і школи почали закриватися, траплялися підпали бібліотек тощо. Режим Н. Чаушеску примушував українців зрікатися рідної мови, власної етнічності за допомогою утисків і залякувань. Наслідки цієї політики залежали від асиміляторських зусиль місцевої адміністрації та опору українського населення¹⁹. Процес денаціоналізації етнічних меншин у часи комуністичного режиму Чаушеску найбільше спричинився до застою у сфері української духовності, хоча Конституція Румунії передбачала рівноправність національних меншин у місцях компактного проживання. У 1970-х–1980-х рр. асиміляційні процеси посилювалися²⁰.

Після 1989 р. Румунія активно просувала тези про дотримання нею європейських стандартів у майже всіх сферах громадсько-політичного життя, зокрема в питаннях поваги прав національних меншин. Демократичні перетворення в державі призвели до суттєвих зрушень у забезпеченні прав національних меншин, особливо угорської. Однак, цього не відчувалося по відношенню до українців. Відносно низький загальноосвітній рівень української меншини в порівнянні з іншими меншинами Румунії (угорська, німецька), відсутність «виходів» на міжнародні правозахисні та загальноєвропейські структури не сприяли покращенню рівня державного забезпечення їхніх освітніх, культурно-інформаційних та інших потреб, об'єктивному висвітленню цих проблем у ЗМІ²¹.

Зазначене рельєфно проявилось при проведенні моніторингу влітку 1999р.²² у рамках роботи Змішаної міжурядової Українсько-Румунської комісії з питань захисту прав національних меншин, коли навіть керівники повітових філій, Центрального проводу Союзу українців Румунії та Демократичного союзу українців Румунії утримувалися від надання правдивої інформації щодо реалій становища українського населення в Румунії. Члени Румунської частини Комісії від української меншини були звинувачені в нехтуванні румунських державних інтересів та в підтримці української сторони. Зазначене стало предметом обговорення парламентських комісій із питань зовнішньої політики Палати депутатів та Сенату, широко дискутувалися у засобах масової інформації. Тільки за наполяганням Посольства України, до складу Румунської частини Комісії як спостерігача було включено депутата від української меншини В. Ніколайчука.

Аналіз рівня задоволення освітніх потреб української громади Румунії давав підстави констатувати його незадовільний стан. Деякі зрушення в наповненні реальним змістом забезпечення прав на одержання українською меншиною освіти рідною мовою після підписання Базового політичного українсько-румунського Договору 2 червня 1997 р. в м. Констанца (Румунія) (відновлення діяльності українського ліцею ім. Т.Г. Шевченка у Сігеті Мармаціей, відкриття секцій української мови та літератури в університетах міст Сучави та Клуж-Напоки, класів та груп з вивчення української мови) не задовольняли реальних потреб у цьому питанні. Продовжувало спостерігатися небажання з боку румунської сторони щодо відновлення системи освіти українською мовою, що існувала в країні до початку 70-х років ХХ ст., коли в кожному українському селі діяли школи з українською мовою викладання (майже 200). У містах Тульча, Сірет та Сучава діяли теоретичні ліцеї з українською мовою навчання, а в Сігеті Мармаціей — педагогічного профілю. Станом на кінець 1990-х — початок 2000-х рр. у Румунії існував єдиний український ліцей ім. Т. Г. Шевченка у Сігеті — Мармаціей, в якому навчалося понад 300 дітей, і який на вказаний період ще не став повноцінним, виходячи з вимог, що пред'являлися Міністерством національного виховання Румунії до такого типу навчальних закладів. Ліцей не був забезпечений навчальними площами (на 15 навчальних класів існувало тільки 9 навчальних приміщень), що не дозволяло йому розширятися та комплектувати адміністративний і власний педагогічний колективи (через відсутність потрібного педагогічного навантаження багато вчителів працювали за сумісництвом). Це призвело до того, що багато предметів у ліцеї викладалися румунською мовою, педагогічні кадри були недостатньо кваліфіковані. Були відсутні бібліотека та спортивний зал, не було жодного профільного кабінету. Через технічні недоліки невідбувся набір учнів до першого класу на 2000/2001 навчальний рік. Здійснена в Румунії реформа в галузі освіти ліквідувала підготовку в ліцеї педагогічних кадрів для дошкільної та початкової освіти. Відкриття коледжу на базі ліцею через перераховані вище причини було неможливе. Стримувалася підготовка освітніх кадрів у Бухарестському університеті (незважаючи на неодноразові звернення української громади, набір за фахом «українська мова та література» проводився один раз на 2 роки). Нововідкриті (з 1999/2000 навчального року) відділення української мови та літератури в університетах Сучави та Клуж-Напоки не були забезпечені кваліфікованими кадрами, мали місце проблеми з акредитацією²³.

Окрім відновленого в 1997 р. ліцею ім. Т. Г. Шевченка в Сігеті Мармаціей, у Румунії на поч. 2000-х рр. не існувало жодної повної середньої школи (ліцею чи гімназії) з викладанням більшості предметів україн-

ською мовою, тільки в деяких селах повіту Марамуреш у румунських школах існували класи з навчанням українською мовою частини предметів (так звані українські секції, загалом — 5). В інших 12 школах існували класи, де українська мова та література викладалися як предмет. Наприклад, у Сучавському повіті українська мова вивчалася тільки як предмет у 38 школах із румунською мовою навчання. В педагогічному ліцеї був клас (25 учнів), де вивчалася українська мова. В повіті Тіміш-вона викладалася у 13-и українських населених пунктах, в Ботошанському повіті — 3-х та у повіті Караш-Северін — 7-и українських населених пунктах. У Добруджі тільки в одному селі Мурігіоль існувала група з вивчення української мови (38 учнів).

Здійснення навчального процесу в класах з вивченням української мови чи українських відділеннях відбувалося з великими труднощами, пов'язаними з недостатнім матеріально-технічним забезпеченням шкіл, з особливостями організації викладання українознавчих дисциплін. Вивчення рідної мови не включалося до річних навчальних планів загальноосвітніх шкіл. Відбувалося перевантаження шкільної програми за рахунок позапланових уроків з української мови, що не сприяло кращому засвоєнню матеріалу й негативно сприймалося школярами і вчителями. За викладання української мови в українському відділенні школи вчителям не передбачалася оплата праці, хоча викладання української мови, як окремої навчальної дисципліни, у цій же школі оплачувалося на загальних підставах. Не заохочувалося створення окремих українських відділень, учні українських класів не були забезпечені підручниками, видавництво яких у Румунії припинилося з початку 90-х рр. XX ст.²⁴ тощо. Румунія не мала окремого закону про мови. Порядок використання державної мови, мов міжнародного спілкування та мов національних меншин регламентувалися Конституцією, законами про освіту, про місце самоврядування та міжнародними законодавчими актами, які визнані Румунією.

Утворення внаслідок виборів 1996 р. Урядової коаліції за участю Демократичного союзу угорців (далі ДСУР) спонукало Уряд до ухвалення низки розпоряджень, які розширювали права національних меншин на використання рідної мови у сфері освіти, місцевого самоврядування тощо (наприклад, право на двомовні написи в населених пунктах, де одна національна меншина складала понад 20% від загальної кількості населення, можливість використання мов національних меншин при веденні засідань місцевих рад, якщо третина радників належала до однієї з національних меншин тощо). Однак, зазначені розпорядження не знайшли підтримки Парламенту Румунії²⁵. Під впливом Ради Європи Румунією здійснювалися заходи з ратифікації Європейської хартії регіональних мов

або мов меншин від 1992 р., підписаної нею 17 липня 1995 р., однак, до поч. 2000-х рр. Хартія так і не була ратифікована. Та незважаючи на розбіжності і протиріччя, українська громада була представлена в Парламенті Румунії депутатом від Союзу українців Румунії. Вона мала своїх офіційних представників у дирекціях національних меншин Міністерств культури та національного виховання, а також інспекторів цих дирекцій у повітах Марамуреш, Сучава²⁶ та ін. Загалом, проблеми українців у Румунії та румун в Україні була покликана вирішувати Змішана міжурядова Українсько-Румунська комісія з питань захисту прав національних меншин, перше засідання якої відбулося в Бухаресті 10–12 листопада 1998 р.

Міжвоєнний період у Чехословацькій Республіці (1919–1938 рр.) позначився боротьбою за національну школу, передусім за введення «руської» навчальної мови в державних та церковних початкових школах і заснування руської гімназії. На Пряшівщині, в Закарпатті існувало 3 культурні напрямки: проросійський (русофільський), проукраїнський та карпаторуський або русинський. В освіті, пресі переважала проросійська орієнтація. Уряд Словацької Республіки (1939–1944 рр.) проводив у Східній Словаччині політику словакізації.

1 березня 1945 р., після вступу радянських військ на територію Словаччини, була утворена Українська Народна Рада Пряшівщини (далі УНРП) як координаційний представницький орган пряшівських українців (діяла до початку 1951 р.)²⁷. Вона займалася питаннями мови, шкільної освіти, тощо. Після 1945 р. сприятлива політична ситуація створила умови для усунення майже всіх перешкод у шкільній політиці з українського питання Східної Словаччини, які гальмували розвиток українських шкіл і в 1945–1948 рр., після утворення відділу для українських шкіл, їхня мережа зростала, не зважаючи на матеріальні проблеми та нестачу кваліфікованих кадрів²⁸. Повоєнний розвиток шкільництва та культури відзначався зросійщенням суспільного життя українців Словаччини, тому більшість новоутворених шкіл носили назву «російських». Наслідком цих процесів було викладання в середніх школах після 1945 р. російською мовою²⁹. Водночас, у назвах окремих установ, які були започатковані після 1945 р., містилися означення «український», незважаючи на русифікацію, наприклад, УНРП, Український народний театр, Український народний ансамбль та інші. Згадана політика була спрямована на послаблення позицій української мови у повсякденному, громадському та політичному житті (до якої була долучена й УНРП).

Після лютневого перевороту в 1948 р. національні питання вирішувалися Комуністичною партією Чехословаччини за радянським взірцем, російські школи Постановою ЦК КПЧ перетворені на українські з 28 червня 1952 р., започаткувавши наступний етап у житті українців

Пряшівщини. У результаті процесів «православізації», «колективізації», «українізації», з 1949 р. до червня 1952 р. поступово було припинено післявоєнний розвиток українських шкіл³⁰. У 1951 р. УНРП була реорганізована в Культурний союз українських трудящих (КСУТ) з обмеженими правами в галузі культурного життя, особливо шкільництва. У 1950 р. на Пряшівщині проводилася політика православізації українського населення³¹. Згідно з резолюцією ЦК КПЧ, з 1952 р. у шкільній освіті Східної Словаччини директивно запроваджено українську літературну мову, що було позитивним, проте, адміністративні методи спровокували негативні наслідки втілення в життя згаданого рішення³². До того часу більшість українського населення, вихована в російському дусі, називала себе русинами або руснаками, розмовляла місцевим діалектом — «язичієм», не була національно свідомо й добре ознайомена з літературною мовою та загальноукраїнською культурою³³.

Перехід на українську літературну мову відбувся і в культурних установах — у театрі, редакціях періодичних видань, на радіо (де панувала російська мова). Такий раптовий, організаційно й матеріально не підготовлений підхід партійних органів до вирішення національних проблем населення Пряшівщини додав низку труднощів, особливо в галузі мови. Були помітні спроби наближення народної мови до літературної, посиливши вимоги її дотримання. Нагромадження невирішених лінгвістичних, соціологічних і політичних проблем вело до словакізації шкіл українців Східної Словаччини³⁴. Часткова стабілізація у 1955–1958 рр. української шкільної системи була підірвана територіально-адміністративною реформою 1960-го р. та зміною шкільної політики. Укрупнення адміністративних округів та злиття Пряшівського й Кошицького Крайових Національних Комітетів (КНК) в один Східнославацький край, замість політичного та культурного розквіту, призвело до стагнації розвитку українського населення. В 1960–1964 рр. спостерігалось подальше скорочення кількості українських шкіл³⁵. Ліквідація українського відділення Відділу шкіл КНК та Снинського, Меджилабірського і Свидницького округів із перевагою українського населення порушило управління школами з одного центру, а постанови ЦК КПЧ «До деяких питань дальшого політичного і економічного розвитку Східнославацького краю»³⁶ та «Дотеперішні результати і подальші завдання у роботі серед громадян української національності в ЧССР» створювали ідеологічні та політичні передумови для поступової денационалізації української меншини. Зменшенню кількості українських шкіл сприяло надане право батькам обирати мову викладання для своїх дітей, яке згодом перетворилося на кампанію за ліквідацію українських шкіл³⁷. Однією з причин різкого зменшення кількості основних шкіл було поступове зникнення малочисельних

однокласних шкіл з учнями 1–5 класів (кількість яких у повоєнні роки зростала), унаслідок чого багато українських сіл залишилися без шкіл.

За результатами шкільних реформ, здійснених після 1948 р., новостворені гімназії (одинадцятирічні й дванадцятирічні середні школи) та середні професійні школи з українською мовою навчання замінювалися на паралельні класи з українською мовою викладання в словацьких середніх школах³⁸. Наприклад, у 1948–1949 навчальному році діяло 255 народних шкіл, 3 гімназії, 2 середні професійні школи. У 1951–1990 рр. на Пряшівщині діяв КСУТ як єдина українська організація, яка була членом Національного Фронту Чехословаччини, що координувала й організувала все суспільно-культурне життя українського населення Словаччини. Проводилися щорічні фестивалі, у 1954 р. засновано перший український музей у Меджилабірцях, який у 1964 р. став Музеєм української культури у Свиднику.

Згідно з рішенням державних органів, на початку 1950-х рр. українська мова стала навчальною в усіх типах шкіл. Створені після Другої світової війни професійні культурно-освітні центри заклали підвалини пізнішої інституціоналізації науково-освітньої діяльності українців у Східній Словаччині. Однак, на початку 1960-х рр. почався масовий перехід українських шкіл на словацьку мову навчання, відбувалося поступове згортання українізації, посилилася словакізація українського населення³⁹. Цей процес тривав до 1990 р., коли в результаті поділу українського населення СР на русинів і українців українська освіта зазнала найбільших втрат.

Впродовж 1990-х років у Словаччині спостерігалася значна політизація, етнічний ренесанс словацького багатонаціонального суспільства, виникнення нових політичних (зокрема й етнічних) партій і рухів. Найбільшої політичної мобілізації досягли угорці, активно й переконливо забезпечивши парламентське представництво своїй меншині. На рівні громадянського суспільства про себе заявили регіональні ромські політичні партії та громадські об'єднання. В результаті комплексу чинників стала сегментованою русинсько-українська меншина. Утвердження Словаччини як національної держави ускладнювала ситуація з етнічною гетерогенністю (насамперед, наявністю чисельної угорської меншини), на якій спекулювали окремі політичні партії. У середині 1990-х рр. контроль над словацьким демократичним транзитом отримали ті політичні сили, які просували ідею націоналізму з популістською риторикою⁴⁰. Складний структурний контекст для демократизації у 1990-х рр. створювали політико-інституційні, соціально-економічні, соціокультурні, етнонаціональні чинники. За прем'єрства В. Мечіара у Словаччині конструювалася конфліктна модель суспільно-політичного розвитку⁴¹, що проявлялася у від-

носинах (протистоянні) національних меншин (передусім угорської) і титульного словацького етносу, тощо.

Внаслідок позитивних демократичних змін, після листопада 1989 р., на Пряшівщині виникли організації, рухи, товариства із своїми програмами, платформами. 27 листопада 1989 р. у Пряшеві створена Ініціативна група русинів-українців Чехословаччини за перебудову, яка у своїй заяві звертала увагу на важке становище українських шкіл (та інших національних меншин), закликавши до ухвалення закону, за яким в усіх муніципалітетах, в яких проживала більшість українців і русинів, вивчалася б українська мова⁴². 25 березня 1990 р. створена прорусинська організація Русинська Оброда (далі РО) (Русинське відродження) у результаті розбіжностей у поглядах прихильників української та русинської орієнтацій на позачерговому з'їзді Культурного союзу українських трудящих, проведеному 20 січня 1990 р. в Пряшеві (Словаччина). На з'їзді обговорювалися питання прийняття русинською національною меншиною статусу окремої національності і створення русинської літературної мови⁴³. Згідно з даними перепису 1991 р., у ЧСФР до української національності зголосилося 20654 громадян, до русинської — 18648 осіб, більшість з яких визнавала українську літературну мову й позитивно ставилася до неї. Решта віднесла себе до словацької національності, хоча вдома розмовляла місцевою українською (русинською) говіркою. Проте, частина старшої і середньої генерації переважно зневажливо ставилася до всього українського, залишаючись на позиціях русинізму, який після «ніжної революції» у 1989 р. додав низку проблем, які ускладнили процес національного відродження місцевого українського населення⁴⁴.

У березні 1991 р. у Меджилабірцях відбувся 1-ий Світовий конгрес русинів, де було проаналізовано становище русинів у Центральній і Східній Європі та визначена їхня роль у суспільній та культурній сферах. Обговорювалися питання офіційного визнання русинів як національної меншини та вирішення питання русинської мови, яка вважалася пріоритетною й найбільш спірною в контексті національної ідентичності з початку 1990-х рр. між проукраїнськими і прорусинськими прихильниками. З метою формування русинської національної свідомості та національної орієнтації, русинською стороною була кодифікована у 1995 р. русинська мова, якою почали друкувати книжки, національну пресу, навчати дітей у початкових школах, вважаючи це першочерговою справою національного розвитку русинів у системі шкільної освіти СР⁴⁵. Ці заходи були відкинуті прихильниками проукраїнської орієнтації як в Україні, так і за кордоном. У своїй діяльності русинський рух Словаччини намагався наслідувати структурну ієрархію суспільного розвитку своїх опонентів-українців, однак, політичної організації до середини 1990-х років ними створено не

було, а їхні представники не були представлені у федеральному і республіканському парламентах⁴⁶.

З часу визнання русинів Словаччини на державному рівні за окрему національність, постало питання права й можливості здобувати ними освіту рідною мовою, тобто проблема русинського шкільництва⁴⁷. Почалися старання й намагання РО за допомогою Міністерства Освіти (далі МО) СР ввести у школи навчання предмету «русинська мова і культура». На думку СРУ СР, цей проєкт проходив без консультацій і переговорів зі всіма зацікавленими сторонами. Його позиція щодо «кодифікації» русинської мови, яку РО здійснила 27.01.1995 р., була декларована в Проголошенні Президії Ради СРУ СР і зводилась до того, що вона проводилася з метою відокремлення частини української меншини від українського народу. Цьому відповідає і створена русинська мова, яка керувалася гаслом: «Краще словакізми, ніж будь-які українізми»⁴⁸.

МО СР затвердило Концепцію навчання дітей — громадян СР русинської національності, яка базувалася на положеннях Конституції СР, закону № 29/1984 «Про систему основних і середніх шкіл» (повний текст — № 350/1994 Кодексу законів), Спільного договору Ради Європи «Про охорону національних меншин» і набувала основних принципів альтернативного навчання та вимог русинів на отримання освіти материнською мовою. Її мета полягала у створенні в системі освіти СР для дітей «русинської національності» таких умов, за яких вони могли б отримати рівноцінну освіту з іншими учнями, зберігаючи власну національну ідентичність і розвиток своєї рідної мови. Водночас, лише в 1997/1998 навчальному році почали викладати в початкових школах «русинську мову». До того часу в Словаччині не існувало жодних форм русинської мовної підготовки учнів⁴⁹.

З початку 1990-х рр. питання українського шкільництва було зведено в мовну площину, спостерігалася боротьба за ареал поширення та вивчення української і т. зв. «русинської» мов між їхніми представниками, а з середини 1990-х рр. у селах почали створювати русинські школи, чому сприяло МОСР. Однак брак дипломованих фахівців з русинською педагогічною освітою, підручників тощо, зумовило відкриття Інституту національних студій і іноземних мов при Пряшівському університеті, складовою частиною якого було Відділення русинської мови і культури, яке стало інституційним попередником Інституту русинської мови і культури. У 2006 році дійшло до зміни назви на Інститут регіональних і національних студій, а з березня 2008 року — на Інститут русинської мови і культури.

Загалом у СР в 1990-х роках існувала розгалужена мережа шкіл для національних меншин. Переважно це стосувалося угорської та україн-

ської національностей, а також чехів, німців, русинів, які з початку 90-х рр. XX ст. були визнані на державному рівні, а їхні представники входили до складу Ради Уряду СР з питань національностей. Однак, кризові явища торкалися переважно українського шкільництва, коли після 1948 р. державні органи проблему української шкільної справи відводили на рівень батьківської компетенції обрання мови викладання. Українська освіта перебувала в конкуруючій позиції, а її проблематика звузилася до питання мови⁵⁰.

Водночас, розвиток шкільної справи та мови українців Словаччини залежав від якості розвитку культури меншини, яка з кожним роком зазнавала впливів та обмежень, а також мала недостатнє фінансування. Складна ситуація спостерігалася в розвитку писемної культури українців, фінансових дотаціях із боку держави в залежності від кількісного складу меншини, що негативно впливало на розвиток їхньої національної свідомості, шкільної справи, материнської мови. Загалом, українська мова навчання в багатьох школах змінилася на словацьку, її припинили викладати або вивчали лише як необов'язковий предмет на уроках у другій половині дня чи як факультатив у середніх школах. Відбувалася зміна української мови навчання на словацьку, через малу кількість українських початкових шкіл освіта рідною мовою була недоступною для частини дітей українців⁵¹.

Згідно зі звітом Ради Уряду СР 1992 р., стан українських шкіл був катастрофічним. У шести округах Східної Словаччини, заселених українцями, у 1991/1992 навчальному році залишилося лише 17 основних шкіл з українською мовою навчання, в яких (за даними МО СР) усі предмети, окрім української мови та музичного виховання, викладалися словацькою. У Східнославацькому краї була ще 61 словацька школа, де українська мова викладалася як необов'язковий предмет і 54 дитсадки з українською мовою виховання⁵².

Під час трансформації словацького суспільства у 1990-х рр. українська шкільна справа зіштовхнулася з низькою національною свідомістю батьків, словакізацією, недостатнім матеріальним і технічним забезпеченням державою української системи освіти (комп'ютерною технікою, обладнанням, якісними підручниками, посібниками тощо). Шкільні бібліотеки не були достатньо укомплектовані, в них не вистачало спеціалізованої фахової, сучасної української літератури, яку не можна було придбати в Словаччині, а контакти з українськими видавництвами не були налагоджені. Впродовж 1990-х рр. із загальної кількості українських середніх шкіл у СР залишились дві національні школи (зокрема, Медичне училище в Гуменному та об'єднаний технікум в Меджилабірцях), не було навчальної установи, в якій готували б учителів української мови для

дошкільних закладів. Існувала лише одна гімназія у Пряшеві з українською мовою навчання та дві аналогічні гімназії у Меджилабірцях і Свиднику. Незважаючи на старання української інтелігенції Словаччини втримати українську національну шкільну освіту хоча би в обмеженому обсязі, кількість шкіл з українською мовою навчання і з вивченням української мови продовжувала зменшуватись. На кінець 1990-х рр. система шкільної освіти українською мовою об'єднувала 11 дитячих садків, 8 початкових шкіл та 1 середню школу. Україністику можна було вивчати у Пряшівському університеті та Бансько-Бистрянському університеті ім. М. Бела (заснованому в 1992 р.). Українською мовою виходило 3 видання: «Нове життя» (орган СРУ СР), літературно-мистецький та публіцистичний журнал «Дукля» (орган Спілки українських письменників Словаччини) та дитячий журнал «Веселка»⁵³. Згідно з переписом населення 2001 р. у Словаччині з 10 814 українців було лише 837 дітей до 15 років (7,73%), а з 24201 русинів — 2462 дітей у віці до 15 років (10,17% від русинського населення)⁵⁴.

Негативну реакцію з боку національностей (особливо угорської) викликало рішення про ліквідацію двомовних атестатів у школах. Відбувалося зменшення державного фінансування національних культур, укрупнення шкіл, зменшувалася кількість шкіл із вивченням української мови. Для вирішення питань шкільництва при Раді СРУ СР працювала фахова комісія, заслугою якої була підготовка навчальних програм і видання нових підручників для шкіл з українською мовою навчання чи вивченням української мови. Невтішні наслідки мала і свавільна інтерпретація права батьків обирати мову навчання для своїх дітей, щодо якого було найбільше зловживань в українській шкільній практиці. Справа виглядала так, що на підставі заяви декількох батьків, які вимагали зміни мови викладання, шкільні органи встановлювали словацьку мову викладання для всієї школи⁵⁵. Існувала й низка інших проблем, наприклад, щодо зрівняння у правах вивчення української і словацької мов, створення однакових умов праці для вчителів українських і словацьких шкіл тощо. Невдоволення викликали також зміни в роботі шкіл національних меншин СР, які полягали у введенні двомовного навчання (тобто викладання частини предметів словацькою мовою).

Загалом, рівень вивчення державної мови в школах з українською мовою навчання та в школах з вивченням української мови був добрий. У них учні отримували загальну освіту, рівноцінну освіті у школах зі словацькою мовою навчання, а їхній рівень знань і навичок був тотожний із рівнем знань учнів класів зі словацькою мовою навчання⁵⁶. Здебільшого влада СР надавала підтримку як українській, так і русинській течіям. При цьому, жодна з цих груп не висувала ніяких дезінтеграційних ідей щодо

новітньої словацької державності. Спостерігалася певна регіонально-етнічна обмеженість вивчення вказаної проблематики у Словаччині. В окремих публікаціях істориків СР почали з'являтися твердження про неавтохтонність українського та русинського населення північно-східної Словаччини⁵⁷.

Отже, у Румунії після 1989 р. існувала достатня законодавча база для забезпечення потреб національних меншин, проте, декларована в 1990-х рр. урядом етнонаціональна політика не знаходила свого втілення на практиці, гальмувалася на рівні місцевої влади. Спостерігалася безперервність процесу етнокультурного розвитку українців Румунії. Проте, основною мовою спілкування в трудових та навчальних колективах для них залишалася румунська мова. Забезпечення освітніх запитів української спільноти зіштовхувалося з суттєвими труднощами внаслідок браку шкіл з українською мовою викладання, слабкості їхнього матеріально-технічного забезпечення, погодинного викладання української мови, яке за якістю не задовольняло відповідних потреб українців. Засоби масової інформації були однією з найголовніших форм здійснення підтримки зв'язків українців Румунії з Україною. Видання місцевих українських товариств не задовольняли інформаційних запитів української громади, а основна інформація про події в Україні отримувалася нею з румунських ЗМІ. Перебуваючи в 1990-х рр. на стадії свого становлення, за відсутності продуктивної діяльності громадських організацій, українська церква Румунії намагалася активніше відігравати роль чинника української самобутності, збереження української мови.

У Словаччині етнонаціональна політика в 1990-х рр. негативно впливала на внутрішньо-політичну ситуацію в країні, відбувалося нехтування правами національних меншин, втілення дискримінаційної меншинної політики в період правлячої коаліції на чолі з В. Мечіаром, що спричиняло негативний імідж Словаччини за її межами, тощо. Зменшувалися видатки на освіту національних меншин, національну культуру у зв'язку з важким становищем словацької економіки. Як наслідок, скорочувалася кількість шкіл, де вивчалась українська мова. Водночас, законодавство СР у галузі освіти та інші освітні програми включали прийняті міжнародні домовленості, угоди, декларації, які застосовувалися в освіті з урахуванням прав і свобод кожного громадянина. Виховання і освіта дітей, що належали до національних меншин, реалізовувалися в державних школах Словаччини з мовою навчання національності або словацькою мовою навчання. Представники національних меншин мали змогу отримувати дошкільну освіту і виховання, початкову, середню, вищу освіту рідною мовою. Для їхніх потреб друкувалися нові підручники. У СР застосовувалося право батьків на вибір мови навчання дитини у класі

чи школі. Окремі шкільні установи не дотримувалися розпорядження МО СР про право учнів продовжувати навчання рідною мовою при переході з першого ступеня освітньої школи на другий та в середню школу. З кожним роком скорочувалося державне фінансування друкованої продукції мовами нацменшин, загрожуючи існуванню періодичних видань української меншини.

Загалом від початку заснування Чехословаччини у 1918 р. був визначальним етнонаціональний фактор. Однак більшість проблем, пов'язаних зі становищем національних меншин, залишались невирішеними майже до розпаду Чехо-Словацької Федерації у 1993 р.

---

¹ Віднянський С.В. Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921–1945 рр.). Київ, 1994. 84 с.

² Віднянський С.В. Пряшівщина. URL: <http://wuw.history.org.ua/?termin=Priashivschyna>

³ Васильченко М.А. Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність українців у Східній Словаччині (1945–1992 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук. Львів, 2009. 24 с.

⁴ Васильченко М. Розвиток українського шкільництва у Східній Словаччині після 1945 року. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: Історичні науки*. Острог: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2008. С. 522–534.

⁵ Ключкович А.Ю. Політичний режим в Словаччині в 1994–1998 рр.: боротьба авторитарних і демократичних тенденцій розвитку. *Політичне життя*. 2019. № 1. С. 18–23.

⁶ Ключкович А.Ю. Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці: автореф. дис. ... д-ра політ. наук. Львів, 2020. С. 14.

⁷ Ванат І., Ричалка М., Чума А. До питань післявоєнного розвитку, сучасного стану та перспектив українського шкільництва в Словаччині. *Додаток до газети «Нове життя»*. 1992. № 40. Пряшів. 23 с.

⁸ Бача Ю., Ванат І., Ковач Ф., Чума А., Штець М. До сучасних проблем нашого культурно-національного життя. *Додаток до газети «Нове життя»*, 1992. Ч. 24. С. 1–12.

⁹ Ганудель З. Мова русинів-українців Східної Словаччини у загальноукраїнському контексті. *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Матеріали науково-практичної конференції (Ужгород, 5–6 травня 1992 року). Ужгород, 1993. С. 121–126.

¹⁰ Gajdoš M. K problémom národnostného školstva Rusínov. Sokolová G.–Šrajerová O. (eds.): *Národnostní menšiny a majoritní společnosti České republiky a zemí střední Evropy 90. let XX století*. Opava–Praha, 1998. 192 s.

¹¹ Gajdoš M., Konečný S., Mušinka M. Rusíni. Ukrajinci na Slovensku v zrkadle polstoročia. Niektore aspekty ich vývoja na Slovensku poroku 1945. Prešov–Užhorod: Universum, 1999. 160 s.

¹² Рендюк Т.Г. Національні меншини в українсько-румунських відносинах: історичний досвід та сучасні проблеми (1990–2007 роки): дис. ... д-ра іст. наук. Київ, 2012. С. 202–206, 212–213, 235–279.

¹³ Євтух В.Б., Трошинський В.П. та ін. Українська діаспора. Соціологічні та історичні студії. К.: Видавництво ІА ННП «Фенікс», 2003. 228 с.

¹⁴ Там само. С. 115.

¹⁵ Рендюк Т.Г. Національні меншини... С. 202; Reguș C. Școalaucraineană, învățătorii, cărțile. Curierulucrainean. 1995. №№ 14–15. S. 4.

¹⁶ Євтух В.Б., Трошинський В.П. та ін. Українська діаспора... С. 116.

¹⁷ Рендюк Т.Г. Національні меншини... С. 203; Reguș C. Școalaucraineană, învățătorii, cărțile. Curierulucrainean. 1995. №№ 14–15. S. 5.

¹⁸ Рендюк Т.Г. Національні меншини... С. 205.

¹⁹ Євтух В.Б., Трошинський В.П. та ін. Українська діаспора... С. 116.

²⁰ Куриляк В. Проблеми та перспективи українського шкільництва Румунії. *Реалізація в Закарпатській області державної мовної політики та основних положень Європейської хартії регіональних мов або мов меншин*: Матеріали міжнародного круглого столу, 30 листопада 2006 року, м. Ужгород, Україна. За редакцією Л.О. Белея. Ужгород, Ліра, 2006. С. 163–164.

²¹ Інформація щодо стану забезпечення прав української національної меншини в Румунії. *Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України у справах національностей та релігій*. Папка: III. 13. Румунія. Арк. 12.

²² Інформація Державного комітету України у справах національностей та міграції від 12.03.1999 р. щодо намірів румунської сторони провести передбачений Протоколом (п. II.1) моніторинг становища румунської національної меншини в Україні у березні 1999 р. *Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України у справах національностей та релігій*. Папка 1: Змішана міжурядова Українсько-Румунська комісія з питань забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин (матеріали до першого спільного засідання). Арк. 1–2.

²³ Інформація щодо стану забезпечення прав... Арк. 13.

²⁴ Там само. Арк. 14.

²⁵ Щодо використання офіційної та інших мов у Румунії. *Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України у справах національностей та релігій*. Папка: III. 13. Румунія. Арк. 11.

²⁶ Інформація щодо стану забезпечення прав... Арк. 17.

²⁷ Віднянський С.В. Пряшівщина... С. 2.

²⁸ Васильченко М.А. Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність... С. 17.

²⁹ Васильченко М. Розвиток українського шкільництва ... С. 523.

³⁰ Там само. С. 525.

³¹ Ганудель З. Мова русинів-українців Східної Словаччини... С. 12232.

³² Нове життя. 1991. 11 лютого. С. 2.

³³ Віднянський С.В. Пряшівщина... С. 2.

³⁴ Там само. С. 3.

³⁵ Бача Ю. Умови розвитку української культури в ЧССР після 1945 року. *Дукля*, 1968. № 2. С. 122.

³⁶ Васильченко М. Розвиток українського шкільництва ... С. 529.

³⁷ Там само. С. 530.

³⁸ Там само. С. 533.

³⁹ Віднянський С.В. Пряшівщина... С. 3.

⁴⁰ Ключкович А.Ю. Політичний режим в Словаччині в 1994–1998 рр. ... С. 19.

⁴¹ Ключкович А.Ю. Еволюція моделі суспільно-політичного розвитку в Словацькій Республіці... С. 25.

⁴² Віросткова А. Українські та русинські школи в Словаччині після 1989 року. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія*. Ужгород: 2011. Вип. 27. С. 252.

⁴³ Гайдош М. Русини/українці в Словаччині в умовах трансформації суспільства 1989–1995 років. Гайдош М., Матула П. (ред.). Деякі питання розвитку національних меншин в Словаччині. Кошиці: Інститут суспільствознавства САН, 1997. С. 182.

⁴⁴ Ганудель З. Мова русинів-українців Східної Словаччини... С. 124.

⁴⁵ Плішкова А. Русинська мова в Словаччині: нарис розвитку та сучасні проблеми. Пряшів: Методично-педагогічний центр в Пряшеві. 2007. С. 61.

⁴⁶ Алмашій В. Етнополітичні процеси у Словаччині (1989–1995рр.). *Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки*. 2023. Вип. 32. С. 209.

⁴⁷ Звіт про діяльність Союзу русинів-українців СР за період 1995–1998 років. *Галузевий державний архів МЗС України*. Ф. 1. Оп. 5. Спр. 10113: Питання національних меншин (загальне). Том I. 1999. Арк. 158–160.

⁴⁸ Там само. Арк. 159.

⁴⁹ Воспитание и образованиенациональныхменьшинств в Словацкой Республике. *Поточний (внутрішній) архів Відділу європейської інтеграції та міжнародного співробітництва Державного комітету України у справах національностей та релігій*. Папка: Двостороння українсько-словацька комісія (матеріали). Том I (матеріали: червень 1993–2004 роки). Арк.7; Віросткова А. Українські та русинські школи в Словаччині... С. 252.

⁵⁰ Бача Ю., Ванат І., Ковач Ф., Чума А., Штець М. До сучасних проблем нашого культурно-національного життя. С. 10.

⁵¹ Віросткова А. Українські та русинські школи в Словаччині... С. 255.

⁵² Ганудель З. Мова русинів-українців Східної Словаччини...С. 123; Нове життя. 1991. 11 лютого. С. 2.

⁵³ Віднянський С.В. Пряшівщина... С. 3.

⁵⁴ Віросткова А. Українські та русинські школи в Словаччині... С. 255.

⁵⁵ Бача Ю., Ванат І., Ковач Ф., Чума А., Штець М. До сучасних проблем нашого культурно-національного життя... С. 10.

⁵⁶ Воспитание и образованиенациональныхменьшинств... Арк. 4.

⁵⁷ Gajdoš M., Konečný S. Rusini a ukrajincinaSlovensku v procesochtransformácie (1989–1995): vyber z dokumentov I. Prešov: Universum, 2005. 210 s.

REFERENCES

1. Almashii, V.(2023). Etnopolitychni protsesy u Slovachchyni (1989–1995 rr.). *Mižnarodni zv'язki Ukraïni: naukovì pošuki ì znahìdki — the International relations of Ukraine: scientific searches and findings*, 32, 202–219 [in Ukrainian].
2. Bacha, Yu .(1968). Umovy rozvytku ukraïnskoï kultury v ChSSR pislia 1945 roku. *Duklia*, 2, 122–127 [in Ukrainian].
3. Bacha, Yu., Vanat, I., Kovach, F., Chuma, A., & Shtets, M. (1992). Do suchasnykh problem nashoho kulturno-natsionalnogo zhyttia. *Dodatok do hazety Novezhyttia*, 24, 1–12 [in Ukrainian].
4. Gajdoš, M. (1998). K problémom národnostného školstva Rusínov. *Národnostní menšiny a majoritní společnost v České republice a zemích střední Evropy v 90. letech XX století*. Opava–Prahа [in Slovak].
5. Gajdoš, M., Konečný, S., & Mušinka, M. (1999). *Rusini. Ukrajinci na Slovensku v zrkadle polstoročia. Niektore aspekty ich vývoja na Slovensku po roku 1945*. Prešov–Užhorod: Universum [in Slovak].

6. Gajdoš, M., & Konečný, S. (1997). *Rusini a ukrajinci na Slovensku v procesoch transformácie (1989–1995): vyber z dokumentov* I. Prešov [in Slovak].

7. Haidosh, M. (1997). Rusyny/ukraintsi v Slovachchyni v umovakh transformatsii suspilstva 1989–1995 rokov. Deiaki pytannia rozvytku natsionalnykh menshyn v Slovachchyni. Koshytsi [in Ukrainian].

8. Hanudel, Z. (1993). Mova rusyniv-ukraintsiiv Skhidnoi Slovachchyny u Zahalnoukraïnskomy konteksti. *Ukrainska mova na Zakarpatti u mynulomu i sohodni. Materialy naukovopraktychnoi konferentsii (Uzhhorod, 5–6 travnia 1992 roku)*. Uzhhorod [in Ukrainian].

9. Kliuchkovych, A.Yu. (2020). Evoliutsiia modeli suspilno-politychnoho rozvytku v Slovatskii Respublitsi. *Doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

10. Kliuchkovych, A.Yu. (2019). Politychnyi rezhym v Slovachchyni v 1994–1998 rr.: borotba avtorytarnykh i demokratychnykh tendentsii rozvytku. *Politychne zhyttia*, 1, 18–23 [in Ukrainian].

11. Kuryliak, V. (2006). Problemy ta perspektyvy ukrainskoho shkilnytstva Rumunii. *Realizatsiia v Zakarpatskii oblasti derzhavnoi movnoi polityky ta osnovnykh polozhen Yevropeiskoi khartii rehionalnykh mov abo mov menshyn: Materialy mizhnarodnoho kruhloho stolu, 30 lystopada 2006 roku, m. Uzhhorod, Ukraina*. Uzhhorod [in Ukrainian].

12. *Novezhyttia*. (1991). 11 liutoho. S. 2 [in Ukrainian].

13. Plishkova, A. (2007). Rusynskamova v Slovachchyni: narysrozvytku ta suchasni problemy. Priashiv [in Ukrainian].

14. Reguş, C. (1995). Şcoalauraineană, învăţătorii, cărţile. *Curierulucraean*, 14–15, 5 [in Romanian].

15. Rendiuk, T.H. (2012). Natsionalnimenshyny v ukrainsko-rumunskykh vidnosynakh: istorychnyi dosvid ta suchasni problemy (1990–2007 roky). *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].

16. Vanat, I., Rychalka, M., & Chuma, A. (1992). Do pytan pisliavoiennoho rozvytku, suchasnoho stanu ta perspektyv ukrainskoho shkilnytstva v Slovachchyni. *Dodatok do hazety Novezhyttia*, 40 [in Ukrainian].

17. Vasylenko, M.A. (2009). Hromadsko-politychna ta kulturno-osvitnia diialnist ukraintsiiv u Skhidnii Slovachchyni (1945–1992 rr.). *Candidate's thesis*. Lviv [in Ukrainian].

18. Vasylenko, M. (2008). Rozvytok ukrainskoho shkilnytstva u Skhidnii Slovachchyni pislia 1945 roku. *Naukovi zapysky Natsional'noho universytetu Ostroz'ka akademiia: Istorychni nauky*, 522–534 [in Ukrainian].

19. Vidnianskyi, S.V. (1994). *Kulturno-osvitnia i naukova diialnist ukrainskoi emihratsii v Chekho-Slovachchyni: Ukrainskyi vilnyi universytet (1921–1945 rr.)*. Kyiv [in Ukrainian].

20. Vidnianskyi, S.V. Priashivshchyna. <http://wuw.history.org.ua/?termin=Priashivshchyna> [in Ukrainian].

21. Yevtukh, V.B., & Troshchynskyi, V.P. (2003). *Ukrainska diaspora. Sotsiolohichni ta istorychnistudii*. Kyiv [in Ukrainian].

22. Virostkova, A. (2011). Ukrainski ta rusynskishkoly v Slovachchynipislia 1989 roku. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istorii*, 27, 251–257 [in Ukrainian].